

УДК 908:316.7(=411.16) :711.434 (477.41-21Біла Церква)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.44-52>

Хачатуров Артемій Сергійович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: artem162016@gmail.com

Кочеткова Ірина Валентинівна,
кандидат географічних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: kiv_univ@ukr.net

ЄВРЕЙСЬКА ГРОМАДА БІЛОЇ ЦЕРКВИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ (КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Мета дослідження. Мета роботи полягає у комплексному краєзнавчому дослідженні основних тенденцій історичного розвитку та сучасного стану єврейської громади м. Біла Церква.

Методика дослідження. Ґрунтується на поєднанні історичного і географічного підходів з використанням методів краєзнавчого аналізу і синтезу вторинної інформації.

Результати дослідження. Єврейський народ, що проживав на теренах сучасної України, тривалий час зазнавав утисків, гонінь, переслідувань. Починаючи із доби Богдана Хмельницького і аж до падіння Радянського Союзу на досліджуваній етнос накладалися різноманітні обмеження та заборони. Не зважаючи на це, територія української держави стала домівкою для багатьох єврейських поколінь: повсюдно утворювалися штетли, формувалися династії хасидських цадиків, тощо. Одне з місць, що зазнало суттєвого впливу діяльності єврейської громади є м. Біла Церква. У даній роботі висвітлено основні віхи формування та розвитку єврейської громади в Білій Церкві, встановлено основні фактори що вплинули на систему розселення народу в місті. На основі літературних джерел, зокрема праць О. Стародуб, С. Бурлаки, Є. Чернецького, було проаналізовано зв'язки досліджуваного народу із топонімікою міста, яка протягом століть укорінилася в його систему. Окрім того, було виявлено вплив єврейського етносу на формування сучасного архітектурного ансамблю, зокрема споруд Торгової площі, хоральної синагоги, міської лікарні, тощо. У даній праці також розкрито особливу роль кладовища, як етнокультурного атрибуту містечка. Також у дослідженні висвітлюються сучасні тенденції розвитку єврейської громади в місті: проведено аналіз діяльності, її основних соціальних програм та взаємозв'язків.

Наукова новизна. За добу Радянського Союзу повноцінні дослідження особливостей життєдіяльності єврейського народу на теренах України майже не проводились, особливо мало уваги приділялось краєзнавчому аналізу локальних поселень. Після здобуття незалежності кількість подібних робіт значно збільшилась, однак, все ще існують суттєві «білі плями». У даній роботі було вперше проведено комплексне дослідження єврейської громади Білої Церкви. Розкрито, невідомі раніше аспекти місцевої історії, та особливості життя етносу в умовах сучасної України.

Практична значимість. Результати проведеної роботи можуть бути використані для подальших краєзнавчих досліджень Білоцерківського району і Поросся, та як важливі матеріали для вивчення особливостей життєдіяльності єврейського населення в Україні. Окрім цього, публікація може привернути увагу до сучасного стану єврейських громад, ступенем збереження об'єктів духовної та матеріальної спадщини народу.

Ключові слова: Біла Церква, євреї, національні меншини, культурна спадщина

УДК 908:316.7(=411.16) :711.434 (477.41-21Белая Церковь)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.44-52>

Хачатуров Артемій Сергеевич

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка,
г. Киев, Украина, e-mail: artem162016@gmail.com

Кочеткова Ирина Валентиновна,
кандидат географических наук, доцент

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, г. Киев, Украина, e-mail: kiv_univ@ukr.net

ЄВРЕЙСКАЯ ОБЩИНА БЕЛОЙ ЦЕРКВИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ (КРАЕВЕДЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ)

Цель исследования. Цель работы заключается в комплексном краеведческом исследовании основных тенденций исторического развития и современного состояния еврейской общины г. Белой Церкви.

Методика исследования. Основывается на сочетании исторического и географического подходов с использованием методов краеведческого анализа и синтеза вторичной информации.

Результаты исследования. Еврейский народ, проживавший на территории современной Украины, длительное время подвергался притеснениям, гонениям, преследованиям. Начиная с эпохи Богдана Хмельницкого и до падения Советского Союза, на исследуемый этнос налагались различные ограничения и запреты. Несмотря на это, территория украинского государства стала домом для многих еврейских поколений: повсеместно создавались штетлы, формировались династии хасидских цадиков, и тому подобное. Одно из мест, претерпевшее существенного влияния деятельности еврейской общины является г. Белая

Церковь. В данной работе отражены основные вехи формирования и развития еврейской общины в Белой Церкви, установлены основные факторы, повлиявшие на систему расселения народа в городе. На основе литературных источников, в том числе работ О. Стародуб, С. Бурлаки, Е. Чернецкого, были проанализированы связи изучаемого народа с топонимикой города, которая на протяжении веков укоренилась в его систему. Кроме того, было выявлено влияние еврейского этноса на формирование современного архитектурного ансамбля, в частности сооружений Торговой площади, хоральной синагоги, городской больницы и т.д. В данной работе также раскрыта особая роль кладбища, как этнокультурного атрибута местечка. Также в исследовании освещаются современные тенденции развития еврейской общины в городе: проведен анализ деятельности, ее основных социальных программ и взаимосвязей.

Научная новизна. За времена Советского Союза полноценные исследования особенностей жизнедеятельности еврейского народа на территории Украины почти не проводились, особенно мало внимания уделялось краеведческому анализу локальных поселений. После обретения независимости количество подобных работ значительно увеличилось, однако, все еще существуют существенные белые пятна. В данной работе впервые проведено комплексное исследование еврейской общины Белой Церкви. Раскрыты, неизвестные ранее аспекты местной истории, и особенности жизни этноса в условиях современной Украины.

Практическая значимость. Результаты проведенной работы могут быть использованы для дальнейших краеведческих исследований Белоцерковского района и Поросья, и как важные материалы для изучения особенностей жизнедеятельности еврейского населения в Украине. Кроме этого, публикация может привлечь внимание к современному состоянию еврейских общин, степени сохранности объектов духовного и материального наследия народа.

Ключевые слова: Белая Церковь, евреи, национальные меньшинства, культурное наследие.

UDC 908:316.7(=411.16) :711.434 (477.41-21Bila Tserkva)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.44-52>

Khachaturov Artemii Serhiiovych

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: artem162016@gmail.com

Kochetkova Iryna Valentynivna,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: kiv_univ@ukr.net

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor

THE JEWISH COMMUNITY OF BILA TSERKVA: HISTORY AND MODERNITY (LOCAL STUDIES)

Purpose of the study. The purpose of the work is a comprehensive study of the local history of the main trends in the historical development and the current state of the Jewish community in the city of Bila Tserkva.

Research methodology. It is based on a combination of historical and geographical approaches using the methods of local history analysis and synthesis of secondary information.

Research results. The Jewish people, who lived on the territory of modern Ukraine, for a long time were subjected to oppression and persecution. Since the era of Bohdan Khmelnytsky and until the fall of the Soviet Union, various restrictions and prohibitions were imposed on the ethnos under study. Despite this, the territory of the Ukrainian state became home to many Jewish generations: shtetls were created everywhere, dynasties of Hasidic tzaddiks were formed, and the like. One of the places that has undergone a significant influence of the activities of the Jewish community is the city of Bila Tserkva. This work reflects the main milestones in the formation and development of the Jewish community in the Bila Tserkva, identifies the main factors that influenced the system of settlement of the people in the city. On the basis of literary sources, including the works of O. Starodub, S. Burlaka, E. Chernetsky, the connections of the studied people with the toponymy of the city, which over the centuries took root in its system, were analyzed. In addition, the influence of the Jewish ethnos on the formation of a modern architectural ensemble was revealed, in particular the buildings of the Market Square, the choral synagogue, the city hospital, etc. This work also reveals the special role of the cemetery as an ethnocultural attribute of the town. The study also highlights current trends in the development of the Jewish community in the city: an analysis of its activities, its main social programs and relationships is carried out.

Scientific novelty. During the times of the Soviet Union, full-fledged studies of the characteristics of the life of the Jewish people on the territory of Ukraine were almost not carried out, especially little attention was paid to the local history analysis of local settlements. Since independence, the number of such works has increased significantly, however, there are still significant blank spots. In this work, for the first time, a comprehensive study of the Jewish community of the Bila Tserkva is carried out. Disclosed, previously unknown aspects of local history, and the peculiarities of the life of the ethnic group in the conditions of modern Ukraine.

Practical significance. The results of this work can be used for further regional studies of the Bila Tserkva region and Porosya, and as important materials for studying the characteristics of the life of the Jewish population in Ukraine. In addition, the publication can draw attention to the current state of Jewish communities, the degree of preservation of objects of the spiritual and material heritage of the people.

Key words: Bila Tserkva, Jews, national minorities, cultural heritage.

Постановка проблеми. Формування сучасного культурного простору України є результатом тривалого історичного розвитку всіх етносів, які тут проживали і проживають. Одним з таких

етносів на теренах України є єврейський. Незважаючи на те, що євреї не є автохтонним народом України (за виключенням кримчаків), вони мають довгу історію та велику культурну спадщину на теренах нашої держави.

Своєрідна єврейська культура, яка вкорінювалась в Україні протягом сторіч, створила неповторний образ поселень, відтворений в планувальній структурі, особливостях архітектури, а життєдіяльність єврейського народу формувала в поселеннях неповторний колорит, який вирізняв єврейські поселення. Одним з таких міст є Біла Церква, яка свого часу була невеликим містечком в «зоні осілості» єврейського населення, але з часом перетворилася у середнє за людністю місто, значний промисловий центр Київщини. Однак єврейське населення продовжує відігравати помітну роль в житті цього міста. Краєзнавче дослідження формування і сучасного життя єврейської громади м. Біла Церква заслуговує на всебічне висвітлення із застосуванням як краєзнавчих підходів, так і геокультурних та етногеографічних.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження єврейського етносу в різних аспектах займається багато наук: географія культури (М. Михалюк), історії, культурології, юдаїки (Дж. Веїдлінгер, Т. Возняк, В. Димшиць, С. Коссов, О. Львов, А. Марковський, Й. Петровський - Штерн, А. Подольський, Л. Фінберг, Б. Пінчук, А. Соколова). Однак, ці дослідження у вітчизняній науковій літературі охоплюють значні регіони. Досліджень етнокультурного простору конкретних поселень загалом небагато. Не стала виключенням і Біла Церква.

Тематика єврейських кладовищ розкривається у праці О. Стародуб [14], де представлено детальне дослідження історії кладовищ Білої Церкви, у тому числі нового єврейського, із зазначенням основних змін у часі; Р. Гамзаєв [5] проводив пошукові роботи із визначення меж старого єврейського кладовища міста. Вагомі дослідження були зроблені істориком С. Бурлакою, що досліджував добу Другої Світової війни. Його праці присвячені: висвітленні основних подій Голокосту [2], більш детальний розгляд долі єврейських дітей за часів окупації [3] та науково-документальне видання, що містить власні спогади жителів котрі пережили окупацію; а також певні документи з державних архівів Білої Церкви та Києва [4]. Комплексне дослідження Голокосту в Білій Церкві зробив історик О. Гончаренко [6]. Цінні роботи має Є. Чернецький, який створив проспографічний довідник євреїв Білої Церкви [8], станом на початок ХХ ст., що містить важливі дані щодо кількості єврейських родів, а також дані про окремих осіб, втрату чи набуття ними певного майна, тощо. Інша його праця [16] містить детальні свідчення щодо історії євреїв міста, визначних місць, пов'язаних із їхньою діяльністю та відомих особистостей. Проте, перелічені джерела розкривають лише частину теми та концентруються на історії, практично не приділяючи уваги сучасному становищу громади міста, її діяльності та взаємозв'язкам.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи усю багатогранність історії євреїв нашої держави, можна зрозуміти, що вони є невід'ємною частиною культурного простору України. Актуальність дослідження єврейських громад полягає у необхідності виявити та зберегти елементи культурної спадщини цього народу, зменшити прояви ксенофобії та антисемітизму, поліпшити взаємовідносини між державою та єврейським населенням. Далеко не останню роль у всьому цьому грають зв'язки громад із місцевою владою. Одне з міст, історія та сучасність якого тісно пов'язана із єврейським народом – є Біла Церква на Київщині.

За свідченням істориків, перші згадки про євреїв в межах сучасної України зустрічаються у давньогрецьких містах-колоніях та Криму і відносяться до перших століть нашої ери. Поширення влади Хозарського каганату, панівної релігією якого був іудаїзм, призвело до збільшення чисельності євреїв переважно на території Криму; після розгрому тюркської держави князем Святославом з'являється перша єврейська громада у Києві [15]. З початком доби інквізиції у західній Європі розпочинається гоніння євреїв, що спричиняє міграції на схід – до Речі Посполитої. Таким чином, значна частка єврейського народу осіла на теренах України, створюючи невеликі поселення – містечка (або штетли). Населення головним чином відносилось до ашкеназів та розмовляло мовою ідиш. Скрутні часи настали за доби козацтва, разом з повстанням Богдана Хмельницького розпочалися погроми та різанина єврейського населення. Лише на території османського Поділля євреї не зазнавали жодних утисків та могли почуватися безпечно. Саме тут у ХVІІІ ст. у містечку Меджибіж, Баал Шем-Тов заснував нову релігійну течію – хасидизм. За доби Російської імперії була створена Смуга осілості, що охоплювала більшу частину сучасної України. Становище євреїв було постійно нестабільним. Незважаючи на велику чисельність та певні права, вони дуже часто ставали жертвами погромів та дій влади. Справжньою катастрофою українського єврейства стали роки Другої Світової війни. Тоді, за часи Голокосту, на теренах України було знищено майже чверть від усіх загиблих євреїв Європи [7]. З 1970-х рр. починається виїзд

радянських євреїв до Ізраїлю; особливо інтенсивні міграційні потоки були на початку 1990-х – Велика алія. На сьогоднішній день найбільша кількість євреїв проживає у Києві, Дніпропетровській та Одеській областях [10].

Метою даної статті є висвітлення краєзнавчих аспектів розвитку та сучасного життя єврейської громади міста, задля поглиблення знань про особливості формування культурного простору України.

Вклад основного матеріалу. Виникнення єврейської громади у Білій Церкві датується кінцем XVI ст., коли, за свідченням літературних джерел, [14] у місті виникло єврейське кладовище. Однак, сама громада проіснувала недовго: після початку повстання Богдана Хмельницького та захоплення ним міста, усе єврейське населення було вимушене покинути свої домівки. Лише у 1711р., після повернення цих земель до складу Речі Посполитої, громада міста змогла знову відродитися. Вже у 1769 р., на плані Білої Церкви зустрічається перша міська синагога. Унаслідок сприятливого економіко-географічного положення, чисельність єврейського населення збільшувалась та сягала близько 1500 осіб станом на другу половину XVIII ст. [15].

Після придушення Коліївщини, великий коронний гетьман Ксаверій Браницький отримав у приватну власність Білоцерківське староство. Надалі розпочалися масштабні містобудівні проекти, серед яких і заміська резиденція «Олександрія». Саме єврейське населення стало основним постачальником будматеріалів, різноманітних товарів та продуктів для династії. На початку XIX ст. між Браницькими та євреями був укладений договір про переселення із Старого міста (в районі Замкової гори), до Нового, де були збудовані Торгові ряди. Дуже швидко територія навколо них обросла кам'яними будинками – місце стало центром тяжіння для більш заможного населення міста, яке стало тут проживати. У східній частині Білої Церкви проживали найбідніші верстви єврейського населення, лише в цьому районі фіксуються землянки. Цей район згодом отримав назву «Грузія», що з ідишу перекладається як трава. Діяльність єврейського населення позитивно вплинула на економічний розвиток міста. На кінець XIX ст. у Білій Церкві було 8 синагог, серед них одна хоральна, 260 торгових лавок, більшість з яких належала євреям [1]. Станом на 1895р. кількість єврейського населення переважала та сягала 70,7% від усього населення міста, що складало близько 1800 родів [8]. Незважаючи на це, місцева влада активно втручалася у життя громади, вводились дискримінаційні обмеження, пропагувався перехід іудеїв до православ'я.

Після Лютневої революції 1917-го року, було відмінено дискримінаційні закони, що дало змогу євреям брати участь у житті міста. Однак роки громадянської війни принесли євреям Білої Церкви багато страждань. Внаслідок активних бойових дій та постійної зміни лінії фронту, у період 1919-1920 рр. відбулося декілька кривавих погромів. Різанину влаштовували війська УНР, отаманські загони, більшовики, війська армії Денікіна. Усі ці криваві події призвели до різкого збільшення міграції євреїв з міста.

У перші роки радянської влади проводилась політика коренізації, що здебільшого позитивно вплинула на розвиток білоцерківського єврейства, окрім того активно розвивалася культура народу. Однак, сталінські репресії не обійшли стороною єврейське населення міста. На початку 1930-х рр. були закриті та націоналізовані усі синагоги міста, розпочалося полювання на діячів підпілля.

Однак справжньою катастрофою стали роки Другої Світової війни. 16 липня 1941 р. Біла Церква була окупована німецькими військами, після чого одразу розпочалося масове знищення місцевих євреїв. Точних даних щодо кількості знищених немає. Дослідники називають число 4,5 тис. осіб, що становило 50% єврейського населення від довоєнного. Особливо трагічно склалася доля єврейських дітей міста: 22 серпня 1941 р. було розстріляно 90 малолітніх дітей Білої Церкви. У розстрілі бали участь представники української поліції. У пам'ять про це у 2018р. зусиллями громади та іноземних спонсорів було знято повнометражний фільм «Шоа. Біла Церква. Розстріляне дитинство». Незначна частка євреїв змогла пережити ці роки, переховуючись серед місцевих жителів-українців. Після війни, 15 жителів Білої Церкви були занесені до Праведників народів світу.

У післявоєнний час, недовго, в місті функціонувала одна синагога, яка, однак була остаточно закрита у 1961р. Політика пропаганди атеїзму, з боку влади, призвела до занепаду єврейської культури Білої Церкви. Початок еміграції радянських євреїв до Ізраїлю у 1970-х роках значно скоротив чисельність Білоцерківської громади; особливо масовою була хвиля міграції на початку 1990-х років. Однак, разом з тим, у ці часи починається процес відродження духовного та культурного життя вже на теренах незалежної України. Створюються Білоцерківська спільнота єврейської культури ім. Шолом-Алейхема, єврейський театр (проіснував до 2001р), недільна школа з вивчення мови та культури народу, Хесед, філіал єврейського агентства «Сохнут», єврейська школа, тощо.

Така довга та насичена історія не могла не залишити відомих представників. Біла Церква не мала статусу паломницького центру та не була місцем зародження якогось нового напрямку у хасидизмі, однак з нею пов'язана історія двох хасидських династій – Іцхаків (гірські євреї) та Тверських (цадики Чорнобильського напрямку). Окремі представники Іцхаків (Іцхак бен Егъягу та Яков Іцхакі) отримували освіту у білоцерківській єшиві та стали у майбутньому відомими релігійними діячами Південного Дагестану та Азербайджану. Приблизно в середині XIX ст. у місті з'являються представники Тверських, та згодом засновують хасидський двір Чорнобильського напрямку. Серед нерелігійних уродженців Білої Церкви, відомі імена – Йозефа Розенבלата (1882-1933) – американського синагогального кантора; Михайла Медведева (справжнє ім'я Меєр Бернштейн) (1852-1925) – російського співака, педагога, керівника оперного театру, що досяг світового визнання; Льва Ямпольського (1889-1972) – єврейського радянського композитора; Йосипа Шпінеля (1892-1980) – художника кіно та лауреата Сталінської премії; Олександра Борщаговського (1913-2006) – українського та російського письменника та театрознавця; Бенціона Вула (1903-1985) – радянського фізика, лауреата Ленінської та Сталінської премій; Давида Бронштейна (1924-2006) – радянського шахіста, міжнародного гросмейстера.

Своє життя з Білою Церквою пов'язали Ілана Вайсман (нар. 1959) – ізраїльська письменниця і поетеса, та Саша Чорний (1880-1932) – російський поет, прозаїк, журналіст. Тут вони провели своє дитинство. Значний час, тут жив та працював відомий єврейський письменник та драматург Шолом-Алехем (1859-1916), якому, за ініціативи єврейської громади, у 2020 р. було відкрито пам'ятник.

З Білої Церкви походили предки таких відомих людей, як Дан Шехтман (нар. 1941) – ізраїльський фізик та хімік, лауреат Нобелівської премії з хімії 2011 р., Бенні Гудмен (1909-1986) – американський джазмен, прозваний «королем свінгу» та Пенні Пріцкер (нар. 1959) – американська громадська діячка, мільярдерка та міністр торгівлі США у 2013-2017 рр.

Так, діяльність низки євреїв, що проживали в Білій Церкві, різночленно вплинула на архітектурний ансамбль міста. Одна з головних історико-культурних пам'яток – Торгові ряди, слугували місцем концентрації єврейських купців та відігравали роль економічного центру міста. Будівля зведена у стилі ампір, має квадратну форму та є пам'яткою архітектури національного значення. На площі, поряд з ними, розташований колишній єврейський заїжджий двір для торговців, нині його частина знаходиться в аварійному стані.

Серед сакральних споруд, у місті збереглося три синагоги: Велика хоральна, Мошки Рабіновича та ремісничка. Велика хоральна синагога була збудована у 1860 р. у еклектичному стилі, що робить її унікальною пам'яткою архітектури. У 1929 р. синагога припинила своє існування, там розміщувалась семирічна школа, а згодом м'ясо-молочний технікум. Наразі активно підіймається питання повернення будівлі, єврейській громаді міста. Синагога Мошки Рабіновича розміщена неподалік історичного центру. Перша, дерев'яна, будівля була зведена ще на початку XIX ст., та у 1910 р. перебудована на кам'яну. У такому вигляді вона збереглася до нашого часу. Ремісничка синагога виникла в місті під кінець XIX ст. та збереглася у майже первозданному вигляді. У радянські часи в будівлі розміщувалось ательє.

Окрім цього, не можна не сказати про будівлю єврейського училища, зведеного у 1901 р. та єврейської лікарні, збудованої на кошти мецената Нахмана Бяліка. Зараз це пульмонологічне відділення Білоцерківської міської лікарні №1.

Як і усі єврейські містечка, Біла Церква мала відповідне кладовище. Воно розташовувалось вздовж Рокитнянської дороги, та було засновано наприкінці XVI ст. Тривалий час, це була околиця Білої Церкви, однак вже у другій половині XIX ст., внаслідок динамічного розвитку міста, кладовище опинилось в центрі міської забудови, що унеможливило процес подальшого зростання. Як наслідок, євреї почали ховати своїх рідних в іншій частині міста - сьогодні тут знаходиться єврейська ділянка загальноміського кладовища. За спогадами тогочасних жителів, на єврейському цвинтарі були поховані два цадики із династії Тверських, Чорнобильського напрямку хасидизму. Кладовище було знищене у 1943р., внаслідок цілеспрямованої політики німецьких окупаційних військ. Надгробки були зібрані в одному місці, та вже після звільнення Білої Церкви радянськими військами, були використані як матеріал для відбудови міста. У 2015 р. за допомогою місцевих активістів, було повернуто частину надгробків на територію колишнього єврейського кладовища. Після отримання Україною незалежності, тут було споруджено невеликий меморіальний комплекс. Єврейська ділянка загальноміського кладовища стала основним місцем поховання євреїв у післявоєнні роки. Зараз вона продовжує функціонувати за призначенням.

Сучасна громада виникла у 1989 р. як «Білоцерківська спільнота єврейської культури ім. Шолом-Алейхема». Головну роль у створенні організації відіграла благодійна організація

«Джойнт», за підтримки хасидського руху ХАБАД. Внаслідок цього білоцерківська громада притримується даного напрямку іудаїзму. Первісна роль полягала у збереженні та поширенні нематеріальної культурної спадщини єврейського народу міста, однак релігійному аспекту достатня увага не приділялась. У 2005 р. дана спільнота була реорганізована в «Іудейську релігійну громаду «Міцва»», після чого збільшилась мережа зв'язків, розпочався більш активний розвиток.

На сьогоднішній день, громада розвивається та веде активну діяльність. В 2001 р. в місті з'явилась єврейська школа. Окрім звичайних шкільних предметів, тут викладаються такі дисципліни, як вивчення Тори (священного писання іудаїзму), традицій та культури єврейського народу, мови іврит (викладачами є виключно івритомовні ізраїльтяни), історії та географії Держави Ізраїль, єврейської літератури. В дні іудейських свят чи пам'ятних дат єврейського народу, в школі організовуються різноманітні заходи, як для учнів, так і для інших членів громади, задля ще більшої популяризації знань про культуру та історію народу. Незважаючи на те, що школа більшою мірою є світською, діють певні норми кашруту, а саме відповідний дрес-код та уникнення заборонених іудаїзмом продуктів харчування. Завдяки висококваліфікованим кадрам та відповідно, гарній якості освіти, чисельність учнів непинно збільшується, однак право на навчання мають лише діти з підтвердженням єврейським корінням.

У місті функціонує один молитовний дім, який є за сумісництвом будинком білоцерківського рабина. Тут проводяться молитви, трапези та інші заходи релігійного характеру. На свята та Шабат організовуються також відповідні заходи для дітей та молоді. Один із поверхів будинку займає єврейський дитячий садок.

Діяльність громади багатоаспектна. Як місця зустрічі її членів найчастіше виступають школа та молитовний дім. Є власний веб-сайт, де розміщуються новини та актуальна інформація. Окрім цього, є група людей, в обов'язки яких входять дзвінки окремим членам громади (переважно похилого віку, що не мають доступу до мережі Інтернет) з інформацією щодо найближчих заходів та останніх новин. Громада надає широкі можливості для вивчення івриту та історії і традицій єврейського народу; діють Ульпан та недільна школа, відповідно. Також, для жінок організований Колель – місце вивчення Тори та основ іудаїзму.

Діють культурні програми для людей похилого віку. Багато років працює «Клуб цікавих зустрічей «Гуте фрайнт»». Головна мета цього клубу – організація дозвілля, зустрічі з іншими членами громади, обговорення різних тем пов'язаних з єврейською тематикою. У 2019 р. був відновлений єврейський театр, відбулися перші вистави.

Значна увага приділяється збереженню єврейської спадщини міста, проводяться дослідження з історії, активна співпраця з місцевою владою з питань збереження архітектурної спадщини міста, догляд за сакральними місцями. У 2019 р. поруч з місцем, де відбувся перший розстріл євреїв, було відкрито Меморіал жертвам Голокосту та Праведників народів миру. На створення меморіалу виділили кошти усі члени громади, за підтримки американської благодійної організації «Remember Us». Темі Голокосту у Білій Церкві присвячено окремий веб-сайт, де детально висвітлюється інформація щодо подій минулого. Ще один пам'ятник (Шолом-Алейхему) було відкрито у 2020 р. на місці, де раніше знаходився будинок відомого письменника. Спільними зусиллями доглядається єврейська ділянка Білоцерківського кладовища – проводиться очистка цвинтаря, відновлення повалених могил, збереження даних про померлих; наразі створено каталог усіх похованих євреїв Білої Церкви.

Разом з тим діє низка соціальних проєктів, надається благодійна допомога членам громади. Основна увага приділяється людям похилого віку. Головний проєкт – «Гіл-Хазахав» спрямований на надання матеріальної допомоги пенсіонерам, а саме. допомога з оплатою комунальних послуг, постачання продуктів харчування та медикаментів, одягу. За підтримки приватних спонсорів із зарубіжжя з'являється можливість надання ексклюзивних послуг, наприклад, поїздки на море для нужденних членів громади чи ремонт квартири. Також у місті знаходиться так званий «Бабусин дім», який виконує функції будинку пристарілих, надаючи необхідний догляд людям, що опинилися у скрутному становищі, організовуються певні заходи. Окрім цього він є місцем зустрічі та спільного проведення часу єврейських пенсіонерів.

Для дітей існує програма «Каланіот», яка являє собою щось схоже на дитячий будинок, де сироти та діти з малозабезпечених сімей мають можливість отримати нічліг, харчування, відповідний догляд. Програма бере на себе відповідальність за виховання дітей та організацію дозвілля. «Каланіот» не є релігійним, однак до єврейських свят та Шабату проводяться відповідні заходи; діють норми кашруту. На території школи розміщений неформальний клуб молоді

«Кадіма», який знайомить учасників із особливостями життя в Ізраїлі, поглиблює знання з мови іврит та традицій єврейського народу.

Звичайно, така широка та розгалужена діяльність не може обходитись без спонсорів. Білоцерківська єврейська громада має низку зв'язків як по Україні так і за її межами. Серед місцевих партнерів, можна назвати Київську єврейську громаду синагоги Бродського, за допомогою якої організуються трапези та молитви; Всеукраїнський благодійний фонд «Заради тебе», який здійснює допомогу, шляхом надання теплих ковдр, постільних білизн, вентиляторів для людей похилого віку; Всеукраїнський єврейський конгрес – співробітництво задля вирішення загальноєврейських задач; Об'єднана єврейська община України, яка допомагає підтримувати інформаційний зв'язок з усіма громадами державами, допомагає в будівництві інфраструктури, надає певну фінансову допомогу, координує та допомагає з вирішенням юридичних питань; Фонд «Міцва» при синагозі Бродського, який виступав головним ініціатором створення школи та активно допомагає у вирішенні її проблем.

Серед міжнародних зв'язків варто відзначити таку програму, як Розподільчий комітет «Джойнт», який був головним спонсором відновлення білоцерківської громади. Посередниками між місцевою громадою та «Джойнтом» виступають його дочірні організації – Холон (організація допомоги дітям з малозабезпечених сімей, організація молодіжних проєктів) та «Єврейський Хесед «Бней Азріель»» (матеріальна допомога людям похилого віку). Також, не можна не згадати про організацію «Taste of Life», яка надає дітям з бідних сімей допомогу у вигляді сертифікатів на продукти харчування та одяг. Багато програм організуються за допомогою приватних спонсорів з різних країн світу. Переважно, це Нідерланди, Німеччина та Сполучені Штати Америки.

У Білій Церкві знаходиться відділ українського філіалу Єврейського агентства «Сохнут», що координує програми з комфортної та легкої репатріації в Ізраїль. Програма репатріації передбачає допомогу з документами, вивчення мови, основ життя в новій країні тощо. Для дітей, що мають право на репатріацію, згідно з відповідним законом Держави Ізраїль, представлена низка програм, серед яких: «НААЛС», яка передбачає отримання школярами середньої освіти в Ізраїлі зі здобуттям відповідного атестату; «СЕЛА», програма що надає абітурієнтам курс підготовки до вступу у вищі навчальні заклади Ізраїлю; програма «Маса», що передбачає навчання та стажування, особам від 18 до 30 років на теренах держави Ізраїль. Проєкт відбувається у координації з вищими навчальнимикладами держави, волонтерськими та релігійними організаціями. Також існує туристична програма «Тагліт», що передбачає безкоштовний 10-ти денний тур по Ізраїлю для молодих людей з єврейським корінням, що проживають на теренах колишнього Радянського Союзу.

Загалом, міграційний відтік єврейського населення з Білої Церкви до Ізраїлю досить високий, особливо яскраво це виражається у роки кризи та економічних негараздів. Найбільші міграційні потоки зафіксовані у 1990-х рр., що характерно для усіх країн пострадянського простору та пов'язано із крахом Радянського Союзу та початком кризи. У 2000-х роках темпи дещо сповільнилися, однак збереглася загальна тенденція поступового збільшення частки репатріантів. Досить різкий стрибок був зафіксований у 2014 р., внаслідок вкрай несприятливих економічних та політичних подій в державі; в цілому, чисельність мігрантів кожного року збільшується, лише 2020 р. відмічений зниженням інтенсивності міграційного потоку, внаслідок обмежень, спричинених пандемією COVID-19 [11].

Висновки. Викладений матеріал дає змогу простежити зміни структури та чисельності єврейської громади у часі; виявити періоди розквіту і занепаду. За увесь період історії, найтяжчими для Білоцерківської громади, як і для усіх українських євреїв, були роки Другої світової війни. Після здобуття нашою державою незалежності, єврейська громада міста почала відновлюватись після довгих років асиміляції та пропаганди атеїзму. Наразі вона є впливовою організацією не тільки Білої Церкви, а й усієї України, активно співпрацюючи з усіма громадами країни та підтримуючи тісні зв'язки з Головним рабином держави та іноземними спонсорами задля поширення знань щодо культури та традицій єврейського народу і його тісним зв'язкам з українським етносом. Більшість історико-культурних пам'яток Білої Церкви пов'язана із діяльністю єврейського населення; наразі воно відіграє далеко не останню роль у їх реставрації, а також збереженні духовної і матеріальної спадщини народу. Таким чином, Біла Церква, динамічно розвиваючись, надає вагому увагу збереженню культурної та етнографічної спадщини; з'являються екскурсії та туристичні маршрути по місцях єврейської історії та культури, проводяться наукові дослідження, тощо.

Загалом, приклад Білої Церкви має слугувати каталізатором для подальших, глибоких геокультурних та етнографічних досліджень, стосовно особливостей життя єврейських громад, окремих населених пунктів задля поглиблення та накопичення знань про маловідомі аспекти

культурного простору України. Враховуючи усю багатогранність суспільно-політичних подій на українській території, змін етнічного складу впродовж віків та той факт, що громада більшою мірою входила у «зону осілості» єврейського народу, комплексні та детальні дослідження щодо систем розселення, особливостей життя та культури єврейського народу, його взаємозв'язків з українцями та іншими етносами, допоможуть краще зрозуміти причини та наслідки низки видозмін культурного простору України, поглибити знання з етнографії рідного краю, та як наслідок, зменшити прояви ксенофобії та антисемітизму на теренах сучасної України.

Список використаних джерел

1. Біла Церква [Електронний ресурс] // Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона. – 1891. – Режим доступу до ресурсу: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%8F_%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8C
2. Бурлака С. І. Голокост у м. Біла Церква (за документами ГДА СБ України) / Сергій Іванович Бурлака. // Науковий журнал "Пам'ять століть". – 2012. – №2. – С. 241–262.
3. Бурлака С. І. Доля єврейських дітей Білої Церкви під час нацистської окупації / Сергій Іванович Бурлака. – Біла Церква: Видавель Пшонківський О.В., 2019. – 44 с.
4. Бурлака С. І. Невідомі сторінки історії Білої Церкви під час нацистської окупації: документи і свідчення / Сергій Іванович Бурлака. – Біла Церква: Білоцерківський навчально-науково-виробничий комплекс "Освіта", 2011. – 159 с
5. Гамзаєв Р. Звіт про пошукові роботи по визначенню меж старого іудейського кладовища у місті Біла Церква Київської області / Р. Гамзаєв. – Київ: СП "Пам'ять і слава", 2020.
6. Гончаренко О.М. Біла Церква. Голокост на території СРСР: Енциклопедія / Гол. ред.. І.А. Альтман. – Москва: Російська політична енциклопедія: Науково-просвітницький центр «Холокост», 2009 – С. 60-62.
7. Гриневич Л.В., Гриневич В.А. ЄВРЕЇ В УКРАЇНІ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. - 672 с.: іл.. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Evrei_v_Ukraini
8. Євреї Білої Церкви (середина - початок ХХ ст.): проспографічний довідник / укладач Євген Чернецький. – Біла Церква: Видавель Пшонківський О.В., 2018. – 736 с.
9. Мицва - іудейська релігійна громада м. Біла Церква – [Електронний ресурс] // - Режим доступу до ресурсу: <http://mitsva.org.ua/about/nasha-diyalnist>
10. Національний склад населення [Електронний ресурс] // Сайт Всеукраїнського перепису населення 2001. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
11. Сайт Єврейського агентства "Сохнут" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://archive.jewishagency.org/ru/content/38061>.
12. Сайт каталогу єврейських поховань Білої Церкви [Електронний ресурс] // - Режим доступу до ресурсу: <https://mitzvatemet.com/ru/burials76557>
13. Сайт Музею Голокосту м. Біла Церква [Електронний ресурс] // - режим доступу: <https://bilatserkva.holocaustmuseum.info/>
14. Стародуб О. В. Тиха пам'ять Білої Церкви / О. В. Стародуб. – Біла Церква: Видавель Пшонківський О.В., 2019. – 116 с.
15. Україна. Євреї на території України до кінця 18 ст. [Електронний ресурс] // Електронна єврейська енциклопедія. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: <https://eleven.co.il/diaspora/regions-and-countries/15408/>.
16. Чернецький Є. А. Світ євреїв Білої Церкви: історія, визначні місця, особистості / Євген Анатолійович Чернецький. – Біла Церква: Видавель Пшонківський О.В., 2020. – 85 с.
17. Belaya Tserkov [Електронний ресурс] // History of Jewish Communities in Ukraine. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://jewua.org/belaya_tserkov/.
18. Total Immigration to Israel from the Former Soviet Union (1948 – Present) [Електронний ресурс] // Jewish Virtual Library – Режим доступу до ресурсу: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/total-immigration-to-israel-from-former-soviet-union>.

Список использованных источников

1. Белая Церковь [Электронный ресурс] // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – 1891. – Режим доступа к ресурсу: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%8F_%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8C
2. Бурлака С. И. Холокост в г. Белая Церковь (по документам ОГА СБ Украины) / Сергей Иванович Бурлака. // Научный журнал "Память веков". – 2012. – №2. – С. 241–262.
3. Бурлака С. И. Судьба еврейских детей Белой Церкви во время нацистской оккупации / Сергей Иванович Бурлака. – Белая Церковь: Издатель Пшонковский О.В., 2019. – 44 с.
4. Бурлака С. И. Неизвестные страницы истории Белой Церкви во время нацистской оккупации: документы и свидетельства / Сергей Иванович Бурлака. – Белая Церковь: Белоцерковский учебно-научно-производственный комплекс "Освита", 2011. – 159 с
5. Гамзаев Р. Отчет о поисковых работах по определению границ старого иудейского кладбища в городе Белая Церковь Киевской области / Р. Гамзаев. – Киев: СП "Память и слава", 2020.
6. Гончаренко О.М. Белая Церковь. Холокост на территории СССР: Энциклопедия / Гл. ред.. И.А. Альтман. – Москва: Российская политическая энциклопедия: Научно-исследовательский центр «Холокост», 2009 – С. 60-62.
7. Гриневич Л.В., Гриневич В.А. ЕВРЕИ В УКРАИНЕ [Электронный ресурс] // Энциклопедия истории Украины: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (глава) и др. НАН Украины. Институт истории Украины. - К.: Изд. "Наукова думка", 2005. - 672 с.: илл.. – Режим доступа: http://www.history.org.ua/?termin=Evrei_v_Ukraini
8. Евреи Белой Церкви (середина - начало ХХ ст.): проспографический справочник / составитель Евгений Чернецкий. – Белая Церковь: Издатель Пшонковский О.В., 2018. – 736 с.
9. Мицва - иудейская религиозная община г. Белая Церковь – [Электронный ресурс] // - Режим доступа к ресурсу: <http://mitsva.org.ua/about/nasha-diyalnist>
10. Национальный сосотав населения [Электронный ресурс] // Сайт Всеукраинской переписи населения 2001. – 2001. – Режим доступа к ресурсу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.
11. Сайт Еврейского агентства "Сохнут" [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: <http://archive.jewishagency.org/ru/content/38061>.
12. Сайт каталога еврейских захоронений Белой Церкви [Электронный ресурс] // - Режим доступа к ресурсу: <https://mitzvatemet.com/ru/burials76557>

13. Сайт Музея Холокоста г. Белая Церковь [Электронный ресурс] // - режим доступа: <https://bilatserkva.holocaustmuseum.info/>
14. Стародуб О. В. Тихая память Белой Церкви / О. В. Стародуб. – Белая Церковь: Издатель Пшонковский О.В., 2019. – 116 с.
15. Украина. Евреи на территории Украины до конца 18 в. [Электронный ресурс] // Электронная еврейская энциклопедия. – 1996. – Режим доступа к ресурсу: <https://eleven.co.il/diaspora/regions-and-countries/15408/>.
16. Чернецкий Е. А. Мир евреев Белой Церкви: история, достопримечательности, личности / Евгений Анатолиевич Чернецкий. – Белая Церковь: Издатель Пшонковский О.В., 2020. – 85 с.
17. Belaya Tserkov [Электронный ресурс] // History of Jewish Communities in Ukraine. – 2012. – Режим доступа к ресурсу: http://jewua.org/belaya_tserkov/.
18. Total Immigration to Israel from the Former Soviet Union (1948 – Present) [Электронный ресурс] // Jewish Virtual Library – Режим доступа к ресурсу: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/total-immigration-to-israel-from-former-soviet-union>

References

1. Bila Tserkva [Electronic source] // Entsiklopedychnyi slovnyk Brokhausa i Yefrona. – 1891. – Acces mode: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%8F_%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8C
2. Burlaka S. I. Holocaust u m. Bila Tserkva (za documentamy GDA SB Ukrainy) / Sergii Ivanovych Burlaka. // Naukovyi zhurnal "Pamiat stolit". – 2012. – №2. – S. 241–262.
3. Burlaka S. I. Dolia yevreiskikh ditei Biloi Tserkvy pid chas natsistskoi okupatsii / Sergii Ivanovych Burlaka. – Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskii O.V., 2019. – 44 s
4. Burlaka S. I. Nevidomi storinky istorii Biloi Tserkvy pid chas natsistskoi okupatsii: dokumenty i svidchennia / Sergii Ivanovych Burlaka. – Bila Tserkva: Bilotserkivskii navchalno-naukovo-vyrobnychiy kompleks "Osvita", 2011. – 159 s
5. Hamsaiev R. Zvit pro poshukovi roboty po vyznachenniu mezh staroho iudeiskoho kladovyshcha u misti Bila Tserkva Kyivskoi oblasti / R. Hamsaev. – Kyiv: SP "Pamiat i slava", 2020.
6. Honcharenko O.M. Bila Tserkva. Holokost na terytorii SRSR: Entsiklopedia / Hol. red.. I.A. Aktman. – Moskva:Rosiiska politychna entsiklopedia: Naukovo-prosvitnytskyi tsentr «Holokost», 2009 – S. 60-62.
7. Grynevych L.V., Grynevych V.A. YEVREI V UKRAINI [Electronic source] // Entsiklopedia istorii Ukrainy: T. 3: E-Y / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. - K.: V-vo "Naukova dumka", 2005. - 672 s.: il.. – Acces mode: http://www.history.org.ua/?termin=Evrei_v_Ukraini
8. Yevrei Biloi Tserkvy (seredyna - pochatok XX st.): prospohrafichniy dovidnyk / ukladach Yevhen Chernetskyi. – Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskii O.V., 2018. – 736 s.
9. Mitsva - iudeiska religiina hromada m. Bila Tserkva – [Electronic source] // - Acces mode: <http://mitsva.org.ua/about/nashadiyalnist>
10. Natsionalnyi sklad naselennia [Electronic source] // Sait Vseukrainskoho perepysu naselennia 2001. – 2001. – Acces mode: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
11. Sait Yevreiskoho ahentstva "Sokhnut" [Electronic source] – Acces mode: <http://archive.jewishagency.org/ru/content/38061>.
12. Sait katalogu yevreiskikh pokhovan Biloi Tserkvy [Electronic source] // - Acces mode: <https://mitzvatemet.com/ru/burials76557>
13. Sait Museiu Holokostu m. Bila Tserkva [Electronic source] // - Acces mode: <https://bilatserkva.holocaustmuseum.info/>
14. Starodub O. V. Tykha pamiat Biloi Tserkvy / O. V. Starodub. – Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskii O.V., 2019. – 116 s.
15. Ukraina. Yevrei na terytotii Ukrainy do kintsia 18 st. [Electronic source] // Elektronna yevreiska entsiklopedia. – 1996. – Acces mode: <https://eleven.co.il/diaspora/regions-and-countries/15408/>.
16. Chernetskyi Ye. A. Svit yevreiv Biloi Tserkvy: istoria, vyznachni, osobystosti / Yevhen Anatoliiiovych Chernetskyi. – Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskii O.V., 2020. – 85 s.
17. Belaya Tserkov [Electronic source] // History of Jewish Communities in Ukraine. – 2012. – Acces mode: http://jewua.org/belaya_tserkov/.
18. Total Immigration to Israel from the Former Soviet Union (1948 – Present) [Electronic source] // Jewish Virtual Library – Acces mode: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/total-immigration-to-israel-from-former-soviet-union>

Надійшла до редколегії 25.04.2021